

ВІДГУК

офіційного опонента Потапчука Євгена Михайловича
на дисертаційну роботу Чайки Ірини Вікторівни
Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів
початкової школи», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 053 «Психологія»

Вивчення дисертації та опублікованих праць дає підстави для розгорнутої характеристики результатів дослідження Чайки І.В. та визначення відповідності критеріям і нормативним вимогам до дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора філософії з психології.

Актуальність теми дисертації роботи. Реформування системи освіти України, спричинене впровадженням Нової української школи (НУШ), висунуло нові вимоги до педагогів. В першу чергу це стосується вчителів початкової школи, професійна діяльність яких передбачає втілення різноманітних компетентностей та функцій. В умовах НУШ щоб їх виконувати необхідно займатись активним самовдосконаленням як особистісного, так і професійного потенціалу, тобто розвитком самоактуалізації. Вона є невід'ємною складовою їхнього професійного зростання та важливим показником їхньої професійної ідентичності й самовдосконалення.

Варто зазначити, що самоактуалізація вчителів початкової школи формується під впливом поєднання внутрішніх аспектів, таких як фізіологічні та психічні особливості особистості, та зовнішніх чинників, таких як соціальне оточення та активна взаємодія з іншими людьми. Одним із різновидів стійкої форми взаємовідносин між людьми, у межах якої здійснюється основна частина життя, є сім'я як найважливіший соціальний інститут. Але сучасні наукові дослідження не пропонують всебічного та повного розуміння того, як сімейні взаємини впливають на самоактуалізацію вчителів початкової школи. Зазначене обумовлює актуальність теми дисертації Чайки Ірини Вікторівни «Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи», її структурну побудову, наукове та практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації «Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи» виконана в рамках науково-дослідної теми кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного університету імені Михайла Коцюбинського «Соціально-психологічні особливості самоздійснення особистості в умовах трансформаційних змін» (номер державної реєстрації 0120U100295).

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у вирішенні конкретного наукового завдання, а саме в опрацюванні теоретичних положень, аналізу особливостей сімейних взаємин

вчителів початкової школи та їх впливу на самоактуалізацію, а також розробленні соціально-психологічної програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії.

До найбільш важливих результатів, що характеризують наукову новизну дослідження, належать такі здобутки:

- уперше розроблено теоретичну модель впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи, зокрема розроблена їх система оцінки, а також критерії сформованості самоактуалізації;

- запропоновано систему показників оцінки сімейних взаємин вчителів початкової школи, яка скомпонована з таких елементів як: подружня сумісність, задоволеність шлюбом, фасилітуюча діалогічна комунікація, рольові очікування, емпатична наповненість, психологічний клімат, сімейне виховання, роль дитини в сім'ї;

- експериментально доведено існування причинно-наслідкових зв'язків через які сімейні взаємини впливають на самоактуалізацію вчителів початкової школи та визначено фактори сімейних взаємин: сімейна самосвідомість, батьківська компетентність, комунікативна компетентність, соціальна компетентність, емоційна саморегуляція;

- розширено та уточнено змістовий контекст ключових понять досліджуваної проблеми, зокрема уточнено поняття «самоактуалізація», «сімейні взаємини» та запропоновано власну інтерпретацію концепту «самоактуалізація вчителя початкової школи».

- набула подальшого розвитку система знань про сутність, зміст та особливості гармонізації сімейних взаємин вчителів початкової школи засобами арт-терапії, з

- запропоновано соціально-психологічну програму розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії використовувати для роботи із вчителями початкової школи, які не перебувають у шлюбі. Реалізація програми забезпечить розвиток у вчителів комунікативних умінь, допоможе сформувати навички позитивного самосприйняття та усвідомити здорові методи й стилі виховання дітей молодшого шкільного віку, розширить діапазон засобів ефективної емоційної саморегуляції.

Ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків, сформульованих у дослідженні. Завдяки чіткому й коректному формулюванню мети, завдань, об'єкта, предмета дослідження дисертація спланована та виконана на високому науковому рівні. Отримані автором наукові результати та висновки дисертаційної роботи характеризуються достатнім рівнем обґрунтованості і достовірності, що забезпечено використанням загальновідомих сучасних методів наукових досліджень: аналізу, синтезу, узагальнення, моделювання, порівняння, статистичний, регресійний аналіз з використанням критерія Фішера, факторний аналіз.

Теоретичною основою дослідження стали фундаментальні положення основних психологічних підходів, дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків, сучасні напрацювання вчених із суміжних наук.

Структура і кількість опрацьованих літературних джерел свідчить про глибину проведеного дослідження, автор посилається на класичні та сучасні праці відомих науковців, пропонує власне бачення досліджуваної проблеми.

Заслугують на увагу визначені сімейні умови, які необхідні для самоактуалізації вчителя, зокрема в початковій освіті. Зокрема, пари з гуманістичним світоглядом, які перебувають у шлюбі, надають пріоритет власному особистісному зростанню, зосереджуючись на розвитку таких якостей, як саморозуміння, самоприйняття, емпатія та творчість. Ці якості впливають на основні аспекти їхньої особистості, сприяючи психічному зростанню та соціальному розвитку. Зрештою, такий підхід підвищує потенціал учителя для самоактуалізації. Подружжя вірить, що люди природно прагнуть до самовдосконалення, тому вони спілкуються з дитиною на основі таких принципів, як рівність, взаємоповага, розуміння, підтримка та конструктивний діалог, що сприяють особистісному зростанню. Таким чином, дитина розвиває якості, пов'язані як із самосвідомістю, так і з навичками міжособистісного спілкування. В основі взаємин – фасилітуюча діалогічна комунікація, що є формою спілкування, яка будується на суб'єкт-суб'єктних відносинах, на взаємоприйнятті, взаємоповазі, співпереживанні, наданні допомоги, сприянні, емпатії та толерантності, що взаємно збагачує та стимулює самоактуалізацію особистості і чоловіка, і дружини, і дітей.

Авторка слушно акцентує на відсутності у науковій літературі моделі впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи. Авторська модель побудована на основі синтезування наукових поглядів дослідників і містить три блоки. Побудова моделі здійснювалася з дотриманням усіх вимог, що висуваються до процесу моделювання в науці. Модель структуровано за відповідними складовими (теоретичні та практичні аспекти, принципи, комплексна взаємодія всіх компонентів, методів реалізації, методик тощо). Дана модель побудована на основі синтезування досвіду фахівців у різних галузях психологічного знання, відповідно до постулатів системного підходу в психології. Перший блок охоплює фундаментальні принципи, які лежать в основі створення гармонійних сімейних взаємин. У науковій літературі розроблено ідеальну модель сімейних взаємин (усі члени сім'ї, включаючи дитину, рівноправні; кожний володіє автономією, має право сам вирішувати, як йому краще вчиняти; кожен може і вміє виражати словами ті почуття, позитивні і негативні, які він відчуває в даний момент стосовно інших членів сім'ї, всі почуття приймаються, діти спеціально навчаються критиці батьків, у сім'ї стає прийнятною формула: «Усі ми можемо помилятися»; сімейна рада має тільки «дорадчий» голос, кожний може прийняти чи не прийняти його; батьки радяться зі своєю дитиною; члени сім'ї не дають негативних оцінок один одному, а тільки

вислуховують, не перебиваючи, те, що говорить інший, намагаючись зрозуміти його почуття; можна задавати навідні запитання, щоб людина сама щось краще зрозуміла; члени сім'ї не фіксують увагу на минулих неприємностях, а спираються на принцип «тут і тепер»; близькі люди не вдаються до моральних штампів, щиро розповідають про себе, свої труднощі, своє особисте життя; хвалять гарні справи і вчинки; у сім'ї панує довіра, повага, терпляча любов, увага до світу переживань іншого, відбуваються душевні розмови на будь-які теми). Зазначені твердження згруповано у вигляді принципів формування сімейних взаємин вчителів початкової школи: рівноправності, автономності, комунікативності, близькості, похвали, довіри, поваги, гармонійності. Другий блок полягає в дослідженні сімейних взаємин вчителів початкової школи. Для цього показано складові елементи сімейних взаємин: подружні взаємини, дитячо-батьківські взаємини; показники оцінки сімейних взаємин; характер сімейних взаємин в аспекті їх гармонійності. У третьому блоці досліджуються критерії та показники самоактуалізації в умовах сімейних взаємин. Оцінка самоактуалізації вчителів початкової школи здійснювалася на основі «Самоактуалізаційного тесту» САТ Е. Шострома. Самоактуалізація в рамках сімейних взаємин охоплює три основні критерії: ціннісно-мотиваційний, процесуально-результативний та творчий. Ціннісно-мотиваційний критерій пов'язаний зі встановленням ієрархії особистісних цінностей і проявляється через спрямованість особистості та її самосприйняття. Процесуально-результативний критерій проявляється у рівні професійної залученості та пошуку шляхів професійного самовдосконалення. Креативний критерій ґрунтується на фундаментальній творчій природі самоактуалізації, оскільки він залежить від інноваційного характеру діяльності. У сім'ях вчителів початкової школи з гармонійними взаєминами на основі фасилітуючої діалогічної комунікації (зосередження на можливості особистісного та (або) професійного зростання) спостерігаються високі показники за шкалами САТ, відповідно з дисгармонійними (формування дисгармонійних взаємин, хронічне психічне напруження) – низькі.

Дисертанткою наголошено, що дієвим інструментом розвитку самоактуалізації вчителів початкової школи є розробка соціально-психологічної програми, яка включає засоби полімодальної арт-терапії та сприяє гармонізації сімейних взаємин. Використання візуальної (ізотерапія, пісочна терапія, кольорова терапія), аудіальної (казкотерапія), тактильної (ігротерапія) модальності в арт-терапевтичному процесі дозволяє одночасно впливати на всі структурні компоненти подружніх й дитячо-батьківських взаємин. Цьому допомагає розмаїття форм роботи із зворотним зв'язком (обговорення, обмін досвідом, розбори – життєвих ситуацій, міні-тренінги та ін.), а також наявність полімодальних арт-терапевтичних вправ на практичне відпрацювання отриманих знань (ізотерапія – «Герб сім'ї», пісочна терапія – «Сім'я на піску», казкотерапія – «Фіолетове кошення»; комунікативні ігри – «Сліпий та поводитир», «Ситуації» та ін.)

Висновки конкретні, повні, розкривають поставлені завдання дослідження.

Практичне значення дисертаційної роботи. Теоретичні положення та наукові висновки дисертації доведені до рівня конкретних пропозицій, що робить їх придатними для використання закладами освіти. Основні результати дисертаційного дослідження впроваджено на практиці, що підтверджується 4 довідками: Вінницького ліцею №11 (№ 01- 15/274 від 27.10.2023 р.), Вінницького ліцею №15 (довідка № 02 – 29/351 від 31.10.2023р.), Вінницького ліцею №21 (довідка № 02 – 09/474 від 30.10.2023р.), Вінницького ліцею №29 (довідка № 02 – 28/425 від 31.10.2023р.).

Викладені в дисертації висновки й пропозиції можуть бути використані в процесі подальшого дослідження проблем науки психології, сімейної психології у таких видах діяльності як науково-дослідній й освітньому процесі.

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Зміст та основні положення дисертації свідчать про її завершеність та відповідність встановленим вимогам. Наукові положення, висновки та рекомендації, що відображені у дисертації, автор обґрунтовує на основі логічного викладу матеріалу. У висновках до розділів відображені результати дослідження конкретних питань. Розділи роботи взаємопов'язані між собою. Найважливіші результати дослідження викладені у висновках дисертації, що відповідають поставленим завданням. Зміст наукових праць доповнює основні положення дисертації.

Порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації) та текстових запозичень у дисертаційній роботі здобувача не виявлено.

Рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей є високим.

Мова і стиль дисертації. Дисертація написана грамотною, літературною державною мовою. Отримані результати досліджень викладені у доступному для фахівців вигляді. Робота чітко структурована, логічно побудована, аргументація основних положень і висновків є достатньою.

Дисертація містить всі необхідні компоненти та відповідає вимогам до такого типу робіт. Текст дисертації оформлений згідно з чинними вимогами Міністерства освіти і науки України.

Повнота викладення основних результатів дисертації в наукових виданнях. Дисертація є результатом власних досліджень та самостійною науковою працею дисертантки. Усі наукові результати, викладені у дисертації, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі містяться лише ті напрацювання, які становлять особистий внесок здобувача. Наукові положення, висновки та рекомендації, що сформульовані у дисертації є достовірними.

У цілому дисертаційна робота характеризується завершеністю, зміст дисертації відповідає поставленій меті. Основні наукові результати дисертації а також відповідні елементи наукової новизни з достатньою аргументованістю наведено в 14 наукових працях, зокрема в 5 статтях, що опубліковані у фахових

виданнях України, в 1 статті – у міжнародному науковому періодичному виданні, у

Дискусійні положення та зауваження. Відзначаючи високий рівень роботи, наукове та практичне значення отриманих результатів Ірини Вікторівни Чайки, вважаємо за доцільне вказати на деякі дискусійні положення та висловити окремі зауваження та побажання:

1. Зважаючи на актуальність теми дисертаційного дослідження, було б корисним більш детально проаналізувати не тільки позитивні, а можливі негативні наслідки самоактуалізації вчителів початкової школи для їхніх сімейних взаємин.

2. При розгляді проблеми самоактуалізації учителів початкової школи у сучасній психолого-педагогічній літературі слід було більше уваги приділити *критичному аналізу* поглядів дослідників щодо розуміння суті та характеристик самоактуалізації представників освітянської сфери, наприклад, з'ясувати суперечливі чи необґрунтовані тлумачення суті та змісту цього поняття.

3. За результатами дисертаційного дослідження здобувачка зробила важливий і цікавий висновок про те, що *«самоактуалізація вчителя в контексті сімейної взаємодії відбувається тоді, коли подружжя утримується від нав'язування один одному заздалегідь визначеного стандарту або зовнішнього наділення один одного «необхідними» атрибутами»*. У контексті цього висновку було цікаво прослідкувати вплив на самоактуалізацію вчителів початкових класів таких сімейних ролей як «однодумець» (наявність у шлюбних партнерів однакових поглядів на професійну реалізацію) і «опонент» (наявність у шлюбних партнерів різних поглядів на професійну реалізацію).

4. Цінність дисертаційної роботи зросла б ще більше, якби дисертантка приділила увагу ще розробці практичних рекомендацій безпосередньо для самих вчителів початкової школи як суб'єктів самоактуалізації, зокрема через гармонізацію сімейних взаємин (*підтримання* моделі гармонійної родини, члени якої виявляють емпатію, взаємопідтримку, взаємодопомогу, а також *втілення* таких сімейних ролей як друг, мотиватор, порадник та ін.).

5. Заслугує на увагу на підтримку авторська розробка з розвитку самоактуалізації вчителів початкової школи через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії. Водночас виникає питання щодо того, чи у процесі пошуку ефективних умов, що сприяють самоактуалізації вчителів початкової школи, не залишилися поза увагою дослідниці ті освітяни, які ще не створили сім'ї або вже розлучені.

Проте висловлені зауваження носять рекомендаційний характер, можуть стати предметом для наукової дискусії і не применшують наукової цінності дисертаційної роботи.

Загальний висновок. Дисертаційна робота виконана на високому теоретичному рівні, є самостійною, завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують складне,

багатоаспектне й актуальне для теорії та практики психології наукове завдання щодо опрацювання теоретичних положень і розроблення практичних рекомендацій з розвитку самоактуалізації вчителів початкової школи через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії.

Робота повністю відповідає вимогам, що ставляться до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», а саме: вона виконана на актуальну тему, сформульовані в ній наукові положення, висновки та рекомендації є обґрунтованими, достовірними, містять наукову новизну та мають практичну значущість.

Виходячи з вищевикладеного вважаю, що дисертаційна робота «Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи» повністю відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44), а її автор, Ірина Вікторівна Чайка, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії (PhD) з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології та педагогіки
Хмельницького національного університету

Євген ПОТАПЧУК

Підпис Є. Потопчука засвідчую

Проректор з наукової з роботи
Хмельницького національного університету
доктор технічних наук, професор

Олег СИНЮК